

SERMAYE BİRİKİMİ REJİMİ VE İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME (I)

Sinan Sönmez
Atılım Üniversitesi
İktisat Bölümü
ssonmez@atilim.edu.tr

GİRİŞ

İhracata dayalı büyüme kavramsal olarak ekonominin dış piyasalar ekseninde yeniden yapılanmasını kapsamaktadır. Yeniden yapılanma ekonomik, finansal, teknolojik, sosyal ve kurumsal boyutludur. Dolayısıyla dış sermaye devreleri ile bağlantı çerçevesinde küresel sosyalleşme tarzının, kısacası birikim rejiminin ve regülasyonun tüm toplum üzerindeki etkilerinin kapsamlı olarak mercek altına alınması gereklidir. Ancak bu makale sermaye birikimi ile ihracata yönelik sanayileşme üzerinde odaklanmaktadır. Bunun birinci nedeni, ihracata dayalı büyüme stratejisi ve süreçlerinin arka planında, tek etken olmasa da ihracata yönelik sanayileşmenin bulunmasıdır. Şöyle ki, büyük ölçüde ihracattan kaynaklanan talep artışı, imalat sanayisine yönelik yatırımların artmasında belirleyici etkenlerin başında gelmektedir.

İhracata yönelik sanayileşme üzerinde odaklanmamızın ikinci nedeni ise sermaye birikim modeli, hatta daha geniş kapsamıyla birikim rejimi ile sanayileşme ve dolayısıyla büyüme arasındaki bağlantıdır. Sanayileşme, çevre ülkelerde, özellikle de hızla sanayileşen Güneydoğu Asya'da endüstriyel ilişkilerin dönüşümünü açıklayan temel değişkendir. Sanayileşme stratejisi ile endüstriyel ilişkiler ve emek yönetimi politikaları, bu bağlamda "iş refahı" rejimleri birbirleriyle bağlantılıdır ve karşılıklı etkileşimde bulunmaktadır. Şöyle ki, endüstriyel ilişkiler ve emek yönetimi politikaları sanayileşme stratejisinin önemli bileşenleri olduğu ölçüde, stratejideki bir değişiklik, bileşenleri derinden etkileyebilmektedir (Kerr, Harbison ve Myers, 1964; Sharma, 1985; Frenkel and Peetz, 1998) Sanayileşme stratejisinin belirlenmesinde birikim rejimi ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda uluslararası düzeyde başat birikim rejimi çevredeki sanayileşmeyi etkilemekte hatta şekillendirmektedir. Hiyerarşik ekonomik-finansal ve siyasal ilişkiler ile örülmüş -kapitalist- dünya ekonomisine eklemleme süreci ve biçimi, doğrudan ve dolaylı olarak sanayileşmeyi nicel ve nitel yönden belirlemektedir. Birikim rejimi ile değerlendirme süreç ve yöntemleri, bağlantılı olarak devletin rolü, ortak paydaya karşın merkez ve çevrede farklılaşmaktadır. Bu bağlamda devletin birikim rejimindeki yeri ve değerlendirme sürecinde oynadığı rol dönüşüm geçirmekte ve bir bütün olarak sanayileşme yeni boyutlar ve nitelikler kazanmaktadır. Nitekim çevrenin sanayileşmesinde birikim rejiminin nitelikleri, devletin konumu ve bir bütün olarak merkez ile ilişkileri belirleyici olmaktadır.

Somut olarak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Fordizm ve 1980'li yıllarla birlikte post-Fordizmin çevredeki birikim rejimini ve sanayileşmeyi etkilediği gözlenmektedir. Dünya ölçeğinde faaliyetleri giderek artan ve yaygınlaşan ÇUŞ'lar (Çok Uluslu Şirket) ve/veya UÖŞ'lerin (Ulus Ötesi Şirket) oluşturduğu küresel üretim zincirleri kaçınılmaz olarak çevredeki üretim sürecini ve biçimlerini yeniden yapılandırmıştır. Özellikle finans sermayesinin ulaştığı küresel ölçekteki boyutlar ve akışkanlık tabloyu tamamlamaktadır. Bir başka deyişle kapitalizmin ihtiyaçları, sermayenin değerlemesinde beliren tıkanıklıklar, krizler ve yeniden yapılanma ihtiyacı küresel ölçekte çözüm arayışını sürekli kılmaktadır. Bununla birlikte her ülkenin kendine özgü bir deneyimi vardır; birikim rejimi, regülasyon

tarzı, sanayileşme ve sosyal politika farklılaşmaktadır. Benzer sanayileşme sürecinden geçen ülkelerin, aralarındaki ortak noktalara karşın farklı özelliklere sahip oldukları ve sanayileşmede yeni boyutların ortaya çıktığı saptanabilmektedir. Farklılık salt Latin Amerika ile Asya arasında değil bizzat sonuncu grupta yer alan ülkeler arasında da gözlenmektedir. Örneğin Çin ve Hindistan, aralarındaki farklılıklara karşın (Valli ve Saccone, 2009), dışa açık sanayileşme açısından “birinci kuşak” ülkeler grubunu oluşturan Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur’dan, -sanayileşmenin özellikleri ve etkileri yönünden- ayrılmaktadır. Üstelik finansal serbestliğe ve borçlanmaya dayalı küresel finansal sistemin, bir başka deyişle “yeni finansal mimari”nin 2008 yılından itibaren uğradığı ağır tahribat paralelinde küresel kapitalizmin sürüklendiği kriz, bir bütün olarak reel sektörü ve ihracata yönelik büyüme modellerini etkilemiştir.

Çalışmada geleceğe dönük kurgusal bir tasarıma yer verilmeksizin, ihracata yönelik sanayileşmede olabildiğince ortak özellikler dikkate alınarak bir inceleme yapılmıştır. Sanayileşmede teknoloji boyutu bağlamında kısaca Güney Kore örneğine başvurulması, dolaylı olarak Türkiye ile karşılaştırma yapılabilmesine kapıları aralayabilecektir.

FORDİZM, SANAYİLEŞME VE DÜZENLEYİCİ KAPİTALİZM

İkinci Dünya Savaşı sonrasında -ABD merkezli- Fordizme dayalı yeni sermaye birikimi rejimi temelinde şekillenen uluslararası işbölümü çevre ülkelerdeki ekonomik modelleri ve sanayileşmeyi derinden etkilemiştir. Fordizm azgelişmiş ülkelerde “çevre Fordizmi” biçimini almıştır. Çevre Fordizmi ülkelere göre farklılaşabilmektedir. Bu nedenle öncelikle merkez ülkelerde uygulanmış olan ve 1960’lı yılların sonlarında ciddi tıkanıklıklarla karşılaşmış, 1970’li yılların ilk yarısında krize sürüklenen Fordist birikim rejimi üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır.

Fordist (yoğun) sermaye birikimi modeli ve tekelci düzenleme tarzının (veri sermaye birikimi modelinin istikrarlı olmasını sağlayacak prosedür ve kurumlar bütünü) oluşturduğu rejimde, dayanıklı tüketim mallarının küresel üretimi, vasıflı işgücünün istihdamını gerektirmeyen bant sistemine dayanmaktadır. Üretkenlikte ve reel ücretlerdeki artış birbirini destekleyerek paralel olarak sürdürülebilmiştir. Satın alma gücündeki sürdürebilir artış, sermaye birikiminin rekabetçi düzenlemede karşılaşmış olduğu engelleri aşmasını olanaklı kılmıştır. Eşanlı olarak üretkenlikteki artış sermayenin değerlemesinde ortaya çıkabilecek tıkanıklıkların giderilmesine olanak sağlamıştır. Bu mutlu döngüde büyüme, reel ücret ile üretkenlik arasındaki bağlantının istikrarlı olmasına dayalıdır. Böylece üretim ve tüketim koşullarındaki dönüşüm birbirini olumlu yönde etkilemiş, tüketim kitleselleşmiş ve üretim artmıştır. Başvurulan dönemde çok özel tarihsel koşullar sermaye birikiminin yoğunlaşması ve hızlanmasını sağlamıştır. Bunların başında üretici güçlerin gelişmesi bulunmaktadır. Bu bağlamda daha önce ortaya çıkan sanayiler üretkenlikte kayda değer artışa ulaşılmasını olanaklı kılmıştır. Örneğin otomotiv sanayisi ulaşım sektöründe, petrol sanayisi enerji sektöründe, elektrik ve makine sanayisi üretim araçları sektöründe itici güç olmuştur. Diğer etken ise üretim ilişkilerinin evrimidir. Şöyle ki, büyük firmalarda mülkiyet ile yönetim ve denetimin birbirinden ayrılması görece yeni bir gelişmedir. Emek ile sermaye arasındaki çelişkileri yumuşatan, ilişkileri görece olarak istikrarlı kılan ve aynı zamanda birikimi düzenleyen yeni ittifakların oluşturulması ve bu yönde politikaların uygulamaya konulmasında devletin, bu bağlamda siyasal iktidarların aktif rol üstlenmesi söz konusudur. Bu tür uygulamalar için mutlaka sosyal-demokrat bir siyasal iktidar gerekmemiş, muhafazakar siyasal iktidarlar da benzer politikaları uygulayabilmiştir. Tipik örnekler olarak Federal Almanya ve ABD verilebilir. Fordizmin uzlaştığı endüstriyel rejim ve gerekli kıldığı sosyal politikalar özünde toplumsal yapıyı şekillendirmektedir. Fordist toplumu belirleyen

dinamik etkenler arasında kentsel doku, sanayi sektörü, ücretliler ve sendikal örgütler ön planda yer almaktadır.

Post-Fordist birikim rejimi ile özdeşleşen serbestlik ve dışa dönük büyüme süreçleri ile karşılaştırıldığında, Fordizm görece olarak içe dönük veya kapalı ekonomilerde büyümeyi sağlamıştır. Ancak uluslararasılaşma, ABD kökenli Fordist birikim rejiminin Batı Avrupa ve Japonya'ya aktarılması biçiminde gelişmiştir. Çokuluslaşma ve/veya ulusötesileşmenin önce sanayi, daha sonra bankacılık sektörlerinde belirginleşmesiyle birlikte, büyümede uluslararası ekonomik ilişkilerin ağırlığı giderek artmaya başlamış ve yeni boyutlar kazanmıştır. Özünde uluslararası yatırım veya sermaye ihracı, sermayenin uluslararasılaşması sürecinde para-sermayenin değerlendirilmesindeki yeni boyutu yansıtmaktadır. Vurgulanması gerekli bir nokta da ABD hegemonyasının ÇUŞ'ların etkinlik kazanmaya başlamasıyla birlikte pekişmesidir. Enformatik ve aeronotik sanayileri ile hizmet sektörünün hızla gelişmesi ÇUŞ'ların yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde hızla oluşturulan işbölümünde teknoloji yoğun faaliyetler ABD başta olmak üzere, önde gelen birkaç merkez ülkede toplanırken, sıradanlaşarak kitlesel olma niteliğini kazanan ürünler ikincil konumdaki gelişmiş ülkelerde, basit üretim sürecini gerektiren ürünler ise çevrede üretilmeye başlanmıştır. Bu saptama kapitalizmde devletin konumunu ele almayı gerektirmektedir. Çünkü devlet ilksel birikim sürecinden başlamak üzere sürekli olarak sermayenin uluslararasılaşmasına arka çıkmıştır. Sömürge ekonomilerinin oluşturulmasında ilk adımı atan, destek veren devlettir. Daha sonra mal-sermaye devresinin uluslararasılaşmasında, yani uluslararası ticaretin gelişmesinde, bir yandan sömürgeci politikalarla, diğer yandan serbest ticaretle ve gerektiğinde korumacı önlemlerle devlet daima ağırlığını hissettirmiştir. ÇUŞ'ların ortaya çıkması ve etkinlik kazanması, sermayenin uluslararası planda değerlendirilmesinde devletin işlevini ve denetimini yitirdiği anlamına gelmemektedir. Devlet ulusal üretim aygıtının uluslararası piyasaya göre yapılanmasında veya uyum sağlamasında etkin rol oynamaktadır. Devlet uluslararasılaşma aşamasına göre serbest mübadeleci ve gerektiğinde korumacı politikalar uygulayarak uluslararası normlar sistemini yerel burjuvazinin çıkarlarına uyarlamaktadır (Palloix, 1975, Cilt:II). Bu süreçte gelişmiş ülkelerde devlet yerel üretim ve mübadele koşullarının, uluslararası koşullara ve normlara uyumunu sağlayacak düzenlemelere destek vermektedir. Sektör bazında yeniden yapılanma, bu bağlamda uluslararası rekabet gücü düşük sanayi kollarının tasfiye ve rekabet gücü yüksek olanların desteklenme süreçlerinde özgül sanayi politikalarının yanısıra uygulanan maliye ve ücret politikaları dikkate alınmalıdır. Bu gelişme uluslararası işbölümünün mantığına uygun olup, izleyen dönemde, yani 1980'li yılların başlarından itibaren neoliberal öğretinin egemen olması ve monetarist politikaların uygulanmasıyla daha da belirginlik kazanmıştır. Kısaca anımsayalım; 1970'li yıllar piyasa ekonomilerine ekonomik krizin damgasını vurduğu ve sanayileşmiş ülkelerin istikrarsızlık ortamında yeniden yapılanma yörüngesine girmeye başladığı bir dönemi simgelemektedir. Üçüncü sanayi devriminin gecikmesine bağlı olarak üretim tekniklerini ve enerji üretimini kökten değiştirecek önemli bir teknolojik gelişme sağlanamamıştır. Belirtmekte yarar var; üçüncü sanayi devrimi kavramı yeni enerji kaynaklarının (nükleer, yenilenebilir enerji gibi) kullanımını, önder sektörleri (tüm alt dallarını kapsayacak biçimde elektronik, vd.), yeni üretim ve tüketim normlarını, üretici ile tüketicilerin yeni davranış biçimlerini ve iş sürecinin yeniden örgütlenmesini içermektedir. Ancak özellikle kriz dönemiyle birlikte doğrudan yatırımlardaki uluslararasılaşmanın hızlanması, yoğun sermaye birikiminde karşılaşılan engellerin aşılmasını sağlayabilmiştir. Merkez ülkeler dış pazarlarda yeni paylara sahip olma ve/veya pay artırma ve sermaye değerlendirilmesinde daha elverişli koşulları - düşük üretim maliyeti gibi - bir araya getirme çabalarını artırmıştır. Nitekim 1970'li yıllardan itibaren ABD imalat sanayisinin yapısal nitelikteki sorunları ve uluslararası koşullar yatırımın yönünü değiştirmiştir. ABD imalat sanayisindeki aşınma ve düşük verimlilik sektörü sorunlu hale

getirmiştir. Birçok işletme ABD’de yeni yatırımdan ve/veya mevcut fabrikaları modernize etmekten vazgeçerek, ülke dışında üretime yönelmeye başlamıştır. Bu yönelimin nedenleri arasında diğer ülkelerdeki mutlak veya göreceli düşük ücretler ile çalışma koşulları ve çevre konularında devlet denetiminin gevşek olması yer almaktadır. Dolayısıyla üretim maliyeti düşmekte, birikim ve karlılık artmaktadır. Bununla birlikte bazı işletmeler ABD’deki fabrikaları modernize ederek bilgisayar ve robot kullanımına ağırlık veren üretim teknolojilerine geçmeye başlamıştır. Özellikle 1980’li yıllarda belirginleşen bu süreçte bilgisayar teknolojisi kullanımı için trilyon doları bulan harcama yapılmış olsa da üretim maliyetleri düşmemiş ve üretkenlik artışı sınırlı kalmıştır

1970’li yıllarda teknolojik ilerlemeye ve uluslararası rekabete uyum sağlamaya çalışan ekonomilerde, krizle birlikte sanayi sektörü bir bütün olarak petrol ve finansal şok ile sarsılmış, ekonomik büyümenin sektöre uğraması ve rekabet gücünün zayıflaması korumacı önlemlerin gündeme getirilmesine yol açmıştır. Reel sektörde uluslararasılaşmanın hızlanması, bu bağlamda ÇUŞ' ların giderek dünya ekonomisini denetim altına alması, makro değişkenler (üretim, ihracat, ithalat, fiyat, vd.) ile mikro değişkenler (firma cirosu, ana şirket ile yavru şirketler arasındaki sistem içi ticaret, transfer fiyatı, vd.) arasındaki sınırı giderek belirsiz hale getirmiştir. Bunun bir anlamı da düzenleme araçlarının ulusal ekonomiye özgü olması ancak düzenlemeye destek vermesi gereken mikro ölçekteki ajanların giderek daha ileri düzeyde uluslararasılaşmasıdır. Bu olgu zamanla belirginleşecek olan küresel kapitalizminin önemli bir işareti veya habercisidir. Dünya ekonomisindeki bu dönüşüm geçmişte birbirine koşut olarak gelişen iki ana eğilimin sıkı sıkıya eklenmesi veya bir potada erimesinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu eğilimler sermayenin uluslararasılaşması ve yoğunlaşmasıdır (Sönmez, 2005, ss. 198)

ÇEVRE FORDİZMİ VE SANAYİLEŞME

Çevre ülkeler arasında sanayileşme, birikim rejimi, regülasyon tarzı ve sosyal politika yönünden önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu gerçeği göz ardı etmemek koşuluyla birikim rejimi ve sanayileşme açısından gruplandırmaya başvurmak, taşıdığı risklere karşın olanaklı ve açıklayıcı gözükmemektedir..

Öncelikle ithal ikameci strateji ve ilkel Taylorizm üzerinde duralım.1930’lu yıllardaki uygulamanın tersine 1950’li yıllardan itibaren çevrede benimsenen ve 1960’lı yıllarda yaygınlık kazanan yeni ithal ikameci sanayileşme stratejisi büyük ölçüde doğrudan yatırımlara bağımlı olma özelliğine sahiptir. Kalkınmayı hazırlayan etkin sanayileşme stratejisi olarak ön plana çıkan ithal ikameci politikalar özellikle Latin Amerika’nın büyük bölümünde ve Türkiye’de yaygınlaştırılarak uygulanmıştır. Çevreyi ilksel mal üreticisi ve ihracatçısı olmaktan alıkoymayan yeni ithal ikameci sanayileşme stratejisi büyük ölçüde yabancı sermayeye ve dış finansmana bağımlıdır. Bebek endüstrilerin gümrük tarifeleri ve kota uygulamasının yanısıra kambiyo kontrolü ve katlı kur sistemi ve diğer vergisel önlemler ile korunması, yabancı sermayenin doğrudan ve/veya yerel sermaye ile ortak olarak üretim sürecine girmesini sağlamıştır. Yeni düzende merkez, özellikle ABD, kökenli büyük tekeller (ÇUŞ’lar) ucuz ve örgütsüz işgücü rezervlerine yönelmiştir. Uluslararası işbölümü temelinde üretim sürecindeki farklı aşamalar değişik coğrafik bölgelerde toplanmıştır. Tasarım ve AR-GE ilk aşamayı oluşturmaktadır. İkincisi yüksek teknolojinin (OECD, 2001; Hatzichronoglou, 1997; United_Nations, 2008) kullanıldığı üretim aşamadır. Sonuncu aşama montaja dayalı üretim tarafından oluşturulmaktadır. İlk iki aşamaya ilişkin faaliyetler merkez ülkelerde gerçekleştirilmektedir. Sonuncu aşamaya karşılık gelen montaj sanayiler merkez ülkelere geri kalmış yörelere ve çevreye kaydırılmıştır. Böylece uydu sanayiler oluşturulmuştur. Aktarma otomatik biçimde olmamış, bir grup çevre ülkedeki otoriter yönetimler veya dikta

rejimleri işgücü “rezervlerini değerlendirmek” doğrultusunda hareket etmiştir. Bu kategorideki ülkelerdeki egemen sınıflar uluslararası tekellerle sermaye ile işbirliğine giderek doğrudan yatırımlar için uygun ortamı hazırlamıştır.

Sanayileşmede birinci kuşak ülkeler olarak nitelendirilen Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur’un yanı sıra Brezilya 1960’lı yılların ortalarından itibaren ithal ikameci stratejiden dışa açılma stratejisine yönelmiştir. Yeni strateji salt iç pazarı değil dış pazarı hedeflemekte ve ilksel ürün yerine sınıai ürün ihracatına ağırlık vermektedir. “İlkel” veya “gaddar Taylorizm” (primitif or bloody Taylorism) (Lipietz,1977) olarak da nitelendirilen birikim rejiminde ÇUŞ’lar giderek etkin bir rol üstlenmiş, deneyimsiz, ucuz ve örgütlü olmayan işgücü uluslararası piyasalarının güdümüne girmiş, -Hong Kong dışında- devlet doğrudan ve dolaylı olarak müdahalede bulunmuştur. Hafif sanayide özellikle tekstil, hazır giyim, deri ve ayakkabı sektörlerinin hızla gelişerek gıda ve içki gibi geleneksel sektörlerin önüne geçtiği ve elektronikte önemli bir gelişmenin kaydedildiği görülmektedir. Anımsamakta yarar var; ithal ikameci sanayileşmede işletmeler iç piyasaya, ilkel Taylorizm’de dış piyasaya dönük üretim yapmaktadır. Diğer önemli bir farklılık ise kullanılan teknolojiye ilişkindir. Her iki rejimde emek-yoğun teknoloji kullanılmakla birlikte ilkel Taylorist uygulamada daha aşınmış veya eski teknoloji kullanımı yaygındır. Nitekim merkezde aşınmış emek yoğun teknolojinin uygulandığı ve düşük kar haddiyle çalışan sanayilerin, işgücünün yoğun sömürüye -ücret düzeyi, çalışma süresi ve yoğunluğu, çalışma ve benzeri koşullar açısından- tabi olduğu çevreye aktarılması çözüm olarak görülmüştür. Böylece daha yüksek kar hadlerine ulaşmak doğrultusunda ÇUŞ’lar üretimi çevreye kaydırırken, çokuluslu bankalar üretim sürecini finanse etmeyi üstlenmiştir (Lipietz, 1987). Sınıai ürünler merkez ülkelere ihraç edilmektedir. 1960 yıllardaki ilk dalga sanayileşme süreci "gaddar Taylorizm"e uygun düşmektedir. Sanayileşmenin doğası ve özelliklerinin yanısıra birikim için gerekli regülasyon, sosyal ortamı ve yüksek sömürüyü ortaya koymaktadır. Şöyle ki, sermayenin teknik bileşimi düşük ve üretim teknolojisi emek yoğundur. Ucuz kadın işgücü yaygın olarak istihdam edilmekte, çalışanlar üzerinde ataerkil ve diğer dolaylı-dolaysız baskılar uygulanmaktadır. Emek piyasalarının deregülasyonu, sarı işçi sendikalarının kurulması ve güçlendirilmesi, haklar ve özgürlüklerin çiğnenmesi bir dizi ülkedeki antidemokratik siyasi rejim çerçevesinde sıradanlaştırılmıştır. İngiliz kapitalizminin oluşma ve gelişme evresindeki -XV yüzyılın sonlarından itibaren- yasal düzenlemeleri nasıl Karl Marx gaddar (legislation sanginaire” veya “bloody legislation”) (1973, ss. 175-178) olarak nitelendirdiyse, Taylorizm’e de benzer düzenlemeler eşlik etmiştir. .

Yeni sanayileşmenin daha gelişmiş biçimi 1970’li yıllarda Güney Kore, Meksika ve Brezilya gibi ülkelerde somutlaşmıştır. Bu yeni dalga sanayileşme çevre Fordizmi olarak nitelendirilebilir. Yeni sanayileşme eski dönemlerdeki ithal ikamesinin mirası veya merkantil kapitalizmin sonucu veya gaddar Taylorizmin dönüşümü olarak yorumlanabilir. Çevre Fordizmi, merkezdeki Fordizmden farklı özelliklere sahiptir. Öyle ki, aşağıdaki tabloya yansıtılan özellikler adeta iki farklı rejimin mevcudiyetini işaret etmektedir. Ancak anımsamak gerekiyor; az gelişmişlik ve merkeze bağımlılık çevre Fordizmi’nin oluşmasına yol açmıştır.

Tablo 1. Fordizm ile Çevre Fordizmi Karşılaştırması

Fordizm	Çevre Fordizmi
Merkez ekonomisine yönelik seri üretim ve yığınsal tüketim	Küresel devrelere eklenmiş seri üretim
Montaja dayalı seri üretim	Montaja dayalı seri üretim/Taylorist uygulamalar

AR-GE'ye dayalı nitelikli üretim süreci	AR-GE'nin merkez ülkelerde odaklandığı yarı-nitelikli üretim süreci
İç tüketime yönelik üretim	Ağırlıklı olarak ihracata ve küresel pazara yönelik üretim
Çalışan kesimlerin yığımsal tüketimi	Kentsel orta sınıf tüketimi
İşbirliğine açık işçi sendikacılığı	Henüz oluşan, gelişmemiş işçi sendikacılığı
Keynesci refah devleti	Oluşmakta olan uluslararası regülasyon

Kaynak: Sum, Ngai-Ling(1998)

Merkez ülkelerdeki Fordizm yoğun sermaye birikimi ve genişleyen piyasalar üzerinde yükselmektedir. Çevre Fordizmi daha farklı özelliklere sahiptir. Bunlardan birincisi yüksek teknoloji kullanımını gerektiren üretim faaliyetinin eksikliğidir. İkincisi reel ücret artışının üretkenlikteki artışın altında seyretmesi, Fordist sektörde çalışan işçilerin dayanıklı tüketim mallarına yönelik talebinin kısıtlı kalması ve orta katmanların tüketiminde beliren farklılaşmadır. Üst gelir grubunun patlayan talebi bir yana bırakılırsa, toplam talepte üretkenlik artışı paralelinde bir genişleme oluşmamış, tersine talep yapısında farklılaşma ortaya çıkmıştır. Bu özellik ithal ikameci stratejinin uygulandığı dönem için de geçerlidir. Şöyle ki, ithal ikameci politikanın uygulanmasına koşut olarak çevre ülkelerde kırsaldan kentlere göçün hızlandığı gözlenmektedir. İstihdam kapasitesi ve kullanılan üretim teknolojisi sanayi sektörünün işgücü fazlasını emmesine izin vermemiştir. Sermaye birikimi düşük ücret uygulamasına dayanmaktadır. Dolayısıyla düşük ücretle çalıştırılan işgücü toplam talebin bir unsuru olarak değerlendirilmemiştir. Dayanıklı tüketim mallarına yönelik talebin esas unsurları yüksek gelir grubunun yanı sıra beyaz yakalılar ile kalifiye işgücünü de kapsayan orta sınıftır. Üçüncü özellik ise çevre Fordizmi'ne tabi ülkelerin merkez ekonomileri karşısında ihracat fiyatlarını düşük tutmalarıdır. Çevre ülkelerin yukarıda nitelikleri belirtilen sanayileşme yörüngesine oturtulması ÇUŞ'ların çıkarlarıyla örtüşmektedir. Dış pazara yönelme yeni teknolojik devrimin (otomasyon, elektronik, nükleer, vd.) baş destekçisi olması yönünden önemlidir çünkü büyük sermayenin çevre ülkelere ilgisi ve yaklaşımında ortaya çıkan bazı değişiklikleri bünyesinde taşımaktadır. Nitekim merkez ülkelerde, özellikle de ABD'de üretim, ihracat ve finansman açısından tercih, tüketim malı sektöründen donanım malları ve ulaştırma araçları sektörlerine kaymıştır. Diğer bir nokta, çevre ekonomilerin, doğal kaynakları kontrol eden ve oluşan ekonomik fazlayı kendine çeken merkez ülkeler tarafından sıkı denetim altına alınmasıdır. Üzerinde durulması gerekli bir husus da, sermayenin değerlendirme sürecinde teknolojinin ön plana çıkmasıyla birlikte ÇUŞ'ların devlet ve/veya yerel sermaye ile işbirliğine giderek teknik hizmet sağlaması ve yatırımda pay sahibi olmasıdır. Böylelikle yabancı sermaye müdahale alanını genişletirken çevre ülkelerdeki işçi sınıfı ile doğrudan karşı karşıya kalmamakta, çatışmayı yerel burjuvaziye ve devlete bırakmaktadır. Çevrede benimsenen söz konusu model bir dizi ülkede yeni "kalkınma" süreçlerinin başlatılmasına ve bağımlılık ilişkilerinin oluşturulmasına yol açmıştır. Dışa bağımlı ekonomik büyüme aynı zamanda önemli bir sermaye birikimine dayanmaktadır. Bu modelde sanayileşme hız kazanmış olmakla birlikte merkez ülkelerde rantabilitesi düşen sanayi kollarının çevre ülkelere aktarılmasına bağlıdır.

POST-FORDİZM VE İHRACATA DAYALI BÜYÜME

Fordist uygulamalardan kopuşu simgeleyen post-Fordizm esnek işgücü ve çalışma koşullarına dayalı esnek üretim sürecini temsil etmektedir. Post-Fordizm esnek ve sürekli olarak yenilikçi bir birikim tarzının başatlığı temelinde yükselmektedir. Arzdan çok talep tarafından şekillenen post-Fordist birikim daha çok küresel talebi karşılamaya yöneliktir. Rekabette ürünün kalitesi ve tüketici beklentilerini karşılaması gibi fiyat dışı unsurlar ön plana çıkmaktadır. Post-

Fordizmin yükselişinin arkasında kuşkusuz Fordizmin sürüklendiği kriz ve kapitalizmin yeniden yapılanma ihtiyacı belirleyici olmuştur.

Küreselleşme sürecine özgü koşullar altında yeni sanayileşen ülkelerin post-Fordist birikim rejimine kendilerine özgü yapıları ile uyarlanmaları söz konusudur. Daha somut olarak dış ticaret, doğrudan yatırımlar, iç ve dış finansal piyasalarda serbestlik ve deregülasyon politikalarının başat olduğu, çok uluslu ve/veya ulusötesi şirketlerin sınıai üretim ve dağıtımda giderek etkin rol aldığı, finans sermayesinin, bağlantılı olarak ulusötesi finansal kurumların etkisinin giderek arttığı ortamda sanayileşme politikaları ülkelere göre farklılık göstermektedir. Bu bağlamda bir grup ülkenin post-Fordizm çerçevesinde ihracata yönelik bir modele geçtiği gözlenmektedir. Bununla birlikte Çin ve belirli ölçüde Hindistan'ın diğer çevre ülkelerden farklı bir stratejiyi benimsedikleri ve liberal iktisat teorisinin öngördüğü çerçevenin dışında kaldıkları saptanmaktadır. Bu yönden Çin, Güney Kore ve Türkiye arasında sanayileşmenin türü ve etkileri açısından büyük, hatta uzlaşmaz farklılıklar bulunduğu belirlenmektedir. Bununla birlikte küreselleşme ortamında ihracata yönelik sanayileşme/büyüme modelinin ana hatlarını çevre Fordizmi ile karşılaştırarak belirlemek olanaklıdır. Aslında karşılaştırma iki farklı birikim rejimi arasında yapılmaktadır

Tablo 2. Çevre Fordizmi ile İhracatçı Model Karşılaştırması

Kriterler	Çevre Fordizmi	İhracatçı Model
Büyüme Türü	İhracat ikamesi stratejisine dayalı büyüme	Dışa dönük büyüme
Üretim Sürecinin Özellikleri	İhracata ve orta sınıfın tüketimine yönelik yığınsal üretim	Yatırım, üretim ve yeniden yatırım arasındaki içsel ve dışsal bağlantılar
Üretimde Güdüleme	Merkez ülkelere ucuz tüketim malları sunumu ve ülkedeki orta sınıfların talebini karşılama	Rekabetçi stratejiler ve teknolojik dönüşüm
Endüstriyel Paradigma	Taylorizm	Esnek Taylorizm
Birikim Rejimi	Yoğun birikim rejimi	Yaygın birikim rejimi
Regülasyon Tarzı	İstikrarsız uluslararası regülasyon	Ricardocu ve Schumpeterci iş refahı (workfare) rejimleri
Egemen Söylem	Merkez ülkelerin retoriği	Merkez ülkelerin retoriği + Yükselen piyasa ekonomileri retoriği
Yeni Sanayileşen Ülkelerin Konumu	Aksak Fordizm veya çevre Fordizmi	Basit veya karmaşık ihracatçı yapıların oluşturması

Kaynak: Sum, Ngai-Ling(1998)'den esinlenilerek oluşturulmuştur.

İhracata yönelik sanayileşmede, üretimin uluslararasılaşması ve küresel piyasaların dayanıklı tüketim malı ihracatına açılması belirleyici olmuştur. İhracatçı yapıyı oluşturan ülkelerde uygun birikim rejimi uygulamaya konulmuştur. Bu bağlamda gerek yatırım mallarının, gerekse ihracata yönelik dayanıklı tüketim mallarının üretimi yönünden merkez ülkelerdeki post-Fordist birikim ve küreselci strateji ve politikalar büyük ölçüde belirleyici olmaktadır. Şöyle ki, merkez odaklı küresel üretim sürecinde oluşan meta zincirlerinin “tüccar güdümlü”

veya “üretici güdümlü” (Gereffi, 1994) olmasına bağlı olarak üretimin niteliği ve çevrenin konumu sınai üretim açısından farklılaşmaktadır. Özetle tüccar odaklı meta zincirinde aracı şirketler çevre ülkelerde ihracata yönelik üretimi sağlamakta ve ürünleri tanınmış markalar aracılığıyla pazarlanmaktadır. Emek yoğun sektörlerde (hazır giyim, spor ayakkabı, vb.) fason üretimin yapıldığı bu süreçte ihracatçı ülkeler belirli çokuluslu firmalar için çalışmaktadır. İhracatçı modelin bir yönüyle çevre Fordizmi özelliğini de taşıdığı saptanmaktadır. Üretici odaklı meta zincirinde ise sermaye yoğun ve modern teknolojinin kullanıldığı sanayi sektörlerinde faaliyette bulunan ÇUŞ’lar çevreye belirli parçaların üretimini aktarmaktadır. Bilgisayar, elektrik, elektronik gibi sektörlerde uluslararası işbölümü çerçevesinde çevre ülkeler daha yüksek katma değere sahip ürünleri üretebilmek ve ihraç edebilmek için rekabet içine girmiştir. Bununla birlikte büyük bölümü imalat sanayisinde faaliyette bulunan çevre kökenli ÇUŞ sayısında son yıllarda önemli bir sıçrama görülmektedir. ÇUŞ’ların coğrafik bölgelere göre dağılımı küresel üretimdeki bölgeselleşme eğilimini somut olarak ortaya koymaktadır. 2009 yılında, her ne kadar dünya çapında en büyük 100 finansal olmayan ÇUŞ’un 85 tanesi AB, ABD ve Japon etiketi taşısa da, çevre ve geçiş ekonomileri kökenli 7 ÇUŞ ilk 100 arasında girmiştir. Meksika kökenli bir şirketin dışında kalan altı şirketten beşi Güneydoğu Asya ülkelerime aittir (Çin ve Güney Kore ikiye, Hong Kong (Çin) ve Malezya birer şirkete sahiptir) (UNCTAD, 2010, Annex tablo: 26). 1990’lı yıllarda toplam ÇUŞ’ların %90’ından fazlası merkez ülkelere ait olmasına karşın 2008 yılında dünyadaki 82 000 ÇUŞ’un en az dörtte biri çevre ve geçiş ekonomileri kökenlidir. Dünyadaki en büyük 5 000 ÇUŞ arasında yer alan çevre ve geçiş ekonomileri kökenli ÇUŞ’lar, dış pazarlarda satış ve yabancı varlıklar açısından 1995’de sırasıyla %1,3 ve %1,1 olan payları 2008’de %9,1 ve %8’e ulaşmıştır. Söz konusu payların Asya kökenli ÇUŞ’lar için sırasıyla %7,6 ve %6,6 olarak belirlenmesi, çevre ekonomileri grubunda Asya ülkelerinin, sermayenin ve üretimin ulusötesileşmesi sürecinde ön saflarda yer aldığını işaret etmektedir (UNCTAD, 2010, tablo: I.6). Bu eğilimi diğer rakamsal veriler de doğrulamaktadır. Nitekim 2008’de çevre ve geçiş ekonomileri kökenli en büyük 100 ÇUŞ içinde, Ortadoğu ülkeleri hariç olmak üzere, Asya kökenli olanların sayısı 64 olarak verilmektedir (UNCTAD, 2010, Annex tablo:27). 2009 yılında en büyük 5 000 ÇUŞ’un beşte biri Asya’daki çevre ülkelere aittir, farklı coğrafyalardaki diğer çevre ülkelerin dikkate alınmasıyla oran % 22’ye ulaşmaktadır (UNCTAD 2009, Annex tablo: 6). Bazı kaynaklar çevre ve geçiş ekonomilerinin ÇUŞ’lardaki payının daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Örneğin *Financial Times* 31 Mart 2010 tarihindeki piyasa değerleri itibariyle dünyadaki ilk 500 ÇUŞ içerisinde 124’ünün, ilk 100 ÇUŞ içerisinde 18’inin çevre ve geçiş ekonomileri kökenli olduğunu belirtmektedir. *Fortune* dergisi de 2009 yılında elde ettikleri ciro itibariyle sıraladığı ilk 500 ÇUŞ içerisine başvurulan ülkeler grubundan 85 şirketi, ilk 100 içerisine de 15 ÇUŞ’u sokmaktadır (UNCTAD, 2010, ss.17).

Yukarıdaki veriler de ihracata yönelik sanayileşme çerçevesinde özellikle Asya’da bazı ülkelerin büyük ölçekli üretim aşamasına geçmiş olduğunun göstergeleri olarak kabul edilebilir. Piyasaların uluslararası ticarete olabildiğince açılması yerel talebin uluslararası sermayenin kontrol alanına girmesi anlamına gelmektedir. İhracatçı büyüme modelinde dış pazara yönelik üretim yerel tüketimden büyük ölçüde kopmakta, tüketim oldukça esnekleşerek dış ticaret hadlerinin gelişimine göre şekillenmektedir. Gene ilginç olan bir husus da, kısıtlı sayıda ülkenin yeni teknoloji yaratma ekseninde ekonomilerini yapılandırma çabasına girmesidir. Kuşkusuz prototip bir ihracatçı büyüme modelinden söz etmek olanaksız gözükmektedir. Her ülkenin kendine özgü bir modeli bulunduğu ileri sürülebilir. Örneğin kent ekonomileri niteliğindeki Hong Kong ve Singapur’daki model, ithal ikameci sanayileşme ile çevre Fordizminin şekillendirdiği Güney Kore ve Tayvan’daki ihracatçı sanayileşmeden farklıdır.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinde, devlet ihracatı ve yabancı sermayeyi teşvik edecek düzenlemeleri yapmaktadır. Özellikle Asya'da ilk ihracata yönelik sanayileşme dalgasına emek yoğun sanayiler öncülük etmiştir. Örnek olarak elektrik ve elektronik aksam, ayakkabı ve giysi üreten sanayiler verilebilir. Bu tür ürünler uluslararası pazarlarda ucuz işgücü ve düşük maliyetli üretim avantajından yararlandığı ölçüde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmaktadır. 1990'ların sonlarından itibaren yüksek teknoloji yoğun ürün ihracatına yönelik sanayileşme ile hizmet ihracatından oluşan karma bir stratejiyi uygulayan Singapur finans, bankacılık ve liman işletmeciliğine ağırlık vererek bölgesel finans, ticaret ve gemi onarım merkezi olmayı hedeflemiştir (Huff, 1987; Rodan, 1989; Kuruvilla 1998). 2000'li yıllarda Singapur ekonomisinde kilit sektörleri elektronik, finansal hizmetler, petrol sondaj makineleri, petrol rafinajı, kauçuk işleme ve kauçuk ürünleri, işlenmiş gıda ve içecek, gemi onarımı ve biyoteknoloji oluşturmaktadır¹. Bağımsızlığına kavuştuğu 1959 yılından hemen sonra uygulanmaya başlanan ithal ikameci sanayileşme politikasından 1960'lı yılların ortalarında vazgeçilmiş, yabancı sermayenin güdümünde emek yoğun teknolojiye dayalı ihracata yönelik sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Yabancı yatırımlar ve şirketler, büyük ölçüde Japon sermayesi, Singapur'da yatırımlarını artırmış ve 1980'lerin başlarında bilgisayar montajı, disk sürücü ve yarı iletkenler benzeri daha yüksek katma değer yaratan yatırımlara ağırlık verilmiştir. *Motorola* gibi birçok yabancı firma giderek AR-GE birimlerini ve yüksek teknoloji gerektiren işlemleri Singapur'a kaydırmıştır (Kuruvilla, 1998). Kısaca Singapur örneğinde gözlemlendiği üzere birçok Asya ülkesinde ihracata yönelik sanayileşme sürecinin arkasında, yabancı yatırımlar ve/veya ÇUŞ'lar yer almaktadır. Ancak altı çizilmesi gerekli nokta emek yoğun teknolojiden yüksek teknolojiye geçiş sağlanmış, bağlantılı olarak yüksek katma değer üreten sınıai yapı oluşturulmuştur.

İhracata yönelik sanayileşmenin ikinci dalgasında daha yüksek katma değerli ürünlerin üretilmesi Güneydoğu Asya ekonomilerinin ortak özelliği olarak kabul edilebilir. Bu doğrultuda özellikle Güney Kore ve Tayvan'da sermaye ve teknoloji yoğun üretim ve vasıflı işgücü istihdamının yanısıra üretim sürecinde daha çok yerel olarak üretilen girdi ve teknoloji kullanımına dayalı sınıai derinleşme stratejisi kabul edilmiştir. (Kuruvilla, 1998). 1960-1996 kesitinde Singapur dışında, Güney Kore ve Tayvan, Güney Doğu Asya'nın en yüksek ortalama büyüme hızına ulaşmış, sabit sermaye yatırımlarının büyümedeki payı Güney Kore'de % 57,9'a ve Tayvan'da % 53,4'e ulaşmıştır (Quibria, 2002, tablo: 2.1 ve 3.3). Güney Kore ve Tayvan, gerek ihracata yönelik sanayileşmenin finansmanında yerli girişimciler ve devletin önemli rol üstlenmesi ve benimsenen sınıai derinleşme stratejisi nedeniyle diğer Güneydoğu Asya ülkelerinden farklılaşmaktadır (Teitel, 2006) Bununla birlikte Güneydoğu Asya coğrafyasının ihracatçı ekonomileri arasında iç ve dış koşulların eklemlenme biçimleri dikkate alındığında benzerlikler olduğu gözlenmektedir. İhracata yönelik sanayileşme modelini benimseyen ülkelerde rekabetçi yapılar ve dinamik teknolojik yeniliklere açılım, uluslararası ve/veya ulusötesileşmenin damgasını vurduğu üretim süreci, yani mekana yayılmış üretim, bu bağlamda üretim zincirlerinin genelde bağlayıcı karakteri, esnek Taylorist uygulamalar, yaygın sermaye birikim rejimi, güçsüz ve örgütlenemeyen işçi sınıfı ortak özellikler olarak ön plana çıkmaktadır. Makalenin giriş bölümünde vurgulandığı üzere sanayileşme stratejisi endüstriyel ilişkileri ve emek yönetimi politikalarını, dolayısıyla iş refahı rejimini doğrudan ve dolaylı olarak belirlemektedir. Bu bağlamda ihracata yönelik sanayileşme/büyüme modelindeki iş refahı rejiminin Ricardocu veya Schumpeterci özelliklere sahip olması söz konusudur. İhracata yönelik sanayileşme yüksek teknoloji kullanımının yanısıra post-Fordizm ile üst düzeyde eklemlenmeyi gerektirdiği ölçüde Schumpeterci

¹ www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Singapore-INDUSTRY.html (erişim tarihi 11.01.2011)

rejime geçiş hızlanmaktadır. (Jessop, 1993; Ricardo,1992; Schmidt ve Hersh, 2006; Schumpeter, 2007; Ward, 2002). Schumpeterci iş refahı rejimi ilkesel olarak uluslararası rekabetin ve üretkenliğin desteklenmesi doğrultusunda tam istihdam ve yeniden bölüşümü arka plana atmaktadır. Ancak Schumpeterci rejimde prototip bir uygulama yoktur. Schumpeterci rejim post-Fordist özelliğe sahiptir çünkü kriz riskini Fordist devletin sınırlarını gözeterek bertaraf etmeye odaklanmaktadır. Bu noktada temel işlevi yerel ve bölgesel inovasyon sistemlerine uyumlu arz yönlü müdahaleyi sağlamak, küresel ekonomik düzen ile daha uyumlu olan yeni resmi veya otonom kurumları oluşturmaktır. Aynı zamanda sosyal refahın yeniden yapılandırılarak piyasa güçlerine bağlanması söz konusudur. Schumpeterci rejim post-Fordist birikim rejimini güçlendirmeye dönüktür. Şöyle ki, inovasyona açık olması nedeniyle yeni teknolojilerden elde edilecek sonuçların yanısıra uluslararası rekabet koşullarını dikkate almaktadır. Sosyal yeniden üretim koşullarında esnekliğin sağlanması doğrultusundaki yeniden yapılanma çabası post-Fordist paradigma ile ortaya çıkan sapmanın ve uluslararasılaşma/küreselleşmenin para ve ücret üzerindeki etkilerinin göz önünde bulundurulduğunu işaret etmektedir.
